

A dunavidéki lovasistenségek két új pannoniai emléke.

(Idetartozik az LI. tábla.)

Amióta D. Tudornak szép összefoglaló tanulmánya a dunavidéki lovasistenségekről¹ megjelent, azóta már néhányan újból gyarapították ennek a szinkretisztikus provinciális kultusznak eddig ismert emlékanyagát.² Az alábbi soroknak is ez az első célja; két, eddig sehol közzé nem tett, magángyűjteményben lévő táblácskát akarunk e sorok olvasóival ismertetni, egyúttal néhány olyan megjegyzést kívánunk azokhoz fűzni, amelyek ezt a szerintünk ma is nyitva álló kérdést végleges megoldásához esetleg egy lépéssel közelebb hozhatnák.

Első emlékünk négyszög alakú ólomtáblácska, mely Kisközszegen került elő és jelenleg dr. Frey Imre zombori magángyűjteményében van.³ A táblácska magassága 8.4 cm, szélessége 8 cm; jó állapotban van, alig sérült, felülete is ép; figyelmet érdemel a tábla alsó szélének lépcsőzetes levágása. (LI. 2.)

A táblán két, egyszerűen tagolt lábon álló, símatörzsű, korinthizáló fejjel ellátott oszlop hatalmas ívet tart, melyet kymasor díszít. A boltív és az oszlopok a táblának csaknem teljes szélességét elfoglalják, csak a két felső sarokban a boltíven kívül látunk egy-egy tekerőző kígyót. A boltív alatt és a két oszlop között négy egymásután következő sorban foglal helyet a tábla képes dísz.

A felső sorban a sugárkoszorús, tunikát és oldalt kilebbenő köpenyt viselő Napisten áll négyesfogattól vont diadalkocsiján, melyből a díszített mellvédet látjuk. Az isten jobbját áldó mozdulattal emeli föl, baljában alma vagy a világmindenséget ábrázoló golyó van. A né-

¹ D. Tudor: I Cavalieri Danubiani. Ephemeris Dacoromana, VII. Roma, 1937. pag. 189—356. Tav. I—V.

² L. például: D. Tudor: Nuove rappresentazioni dei Cavalieri Danubiani. Ephemeris Dacoromana, VIII. Roma, 1938. pag. 445—449. — M. Abramč: Neue Votivreliefs berittener Gottheiten aus Dalmatien. Serta Hoffleriana, Zagreb. MCMXL. S. 297 ff. — G. Kazarow: Ein neues Denkmal zum Kult der donauländischen Reiter. Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Anzeiger 77. Jahrgang 1940. N. 1—XV. Wien, 1941. S. 25 ff. A továbbiakban „Anzeiger“-ként idézzük.

³ A darab közzétételének megengedéséért ezúton mondok dr. Frey Imre úrnak őszinte köszönetet.

gyesfogat két-két lovát a kosci két oldalán protoméban ábrázolták. A 2. sorban középuitt álló nő, khitonban és köpenyben, melyet öle előtt kötényszerűen felemelve tart mind a két kezével. Fején diadémszerű dísz, attól jobbra és balra egy-egy csillag. Jobbról és balról egy-egy lovas közeledik a nő felé, tunikában, hátul kilebbenő köpenyben, üdvözlésre emelt jobbkézzel. A baloldalinak fején mintha frígiai süveg lenne. Ugyanennek lova hanyattfekvő férfin tapos, míg a másiknak lova halon áll. A baloldali lovas mögött sisakos, a legionáriusok páncéljába öltözött, balján kerek pajzsot viselő férfi áll, aki hosszú lándzsáját jobbával rézsutosan a teste előtt tartja, míg a másik lovas mögött khitonban és hosszú köpenyben, profilban ábrázolt nő áll, jobbkezét homlokmagasságban felemelve.

A 3. sorban középuitt leterített asztal körül három alak fekszik a klinéken. A középső jobbra néz, a két szélső feje egymás felé fordul. A középső alak nő is lehet, a két szélső biztosan férfi. Mindhárman egyik kezükkel az asztalon lévő tálban fekvő hal után nyúlnak, míg a középső jobbát hívogató mozdulattal emeli álla alá. E jelenettől jobbra két ruhátlan ifjú áll. Az első fejével társa felé fordul és azt baljával kézenfogva, jobbával a megterített asztal és a lakomázók felé mutat. A másik oldalon egy fáról lecsüngő fejetlen kost nyúz egy kötényes férfi; az állattetem alatt mintha edény lenne; a fa másik oldalán rövid tunikát viselő alak áll, a fején kosfejjel.

A 4. sorban balról jobbra a következő tárgyakat és állatokat látjuk: tripus, rajta talán hal, lebegő, kissé jobbra dült, amfora-alakú váza, tekerőző, fejét magasra emelő kígyó, nagy váza (kráter), feléje forduló ülő oroszlán, szívformájú lebegő edény (talán rhyton) és kakas.

Második emlékünknél szintén négyszög alakú ólomtáblácska, mely állítólag Dunaszekesőrről való és most Fleissig József tulajdona.⁴ Magassága 9.4 cm, szélessége 8 cm. A tábla mai állapotában hullámos felületű, balsarka hiányzik, felső pereméből is több darabka letörött, sérült a tábla alsó széle is, a felszínét pedig sok helyütt erős korrozio pusztította el. (Ll. 1.)

Az előbbihez hasonlóan a tábla képes díszét itt is két hatalmas, korinthizáló fejű oszlop és kymával díszített ív fogja körül; az oszlopok csavart törzsűek, lábazatuk díszesebb az előbbiekénel. A tábla felső jobb sarkában tekerőző kígyó. Az ábrázolás szintén négy egymás alatt következő sorban van elhelyezve.

A felső sorban a Napisten áll diadalkocsiján, melynek díszes mellvéde az isten mellképe alatt jól látszik. Az isten fején sugárkorona, öltözete tunika és messze kilebbenő köpeny, jobbra áldó mozdulattal emelkedik föl, baljában nyilván a világmindenséget ábrázoló golyót tartotta. A négyesfogat lovait itt is a kosci két oldalán kettesével csak protoméban ábrázolták. Az isten feje mellett jobbról és balról egy-egy csillag. A 2. sor közepén itt is nő áll, khitonban és köpenyben,

⁴ A tábla közzétételének megengedésért ezúton mondok Fleissig József úrnak őszinte köszönetet.

melynek két végét két kezével felemeli, fején diadém. A nő felé jobbról-balról egy-egy lovas közelít, mindkettő tunikában és hátul kilebbenő kurta köpenyben. Jobbjukat üdvözlő mozdulattal emelik a nő felé. A baloldalinak fején tisztán kivehető a frigiai süveg. A baloldali lovas lova halon lépdel, a jobboldalié viszont egy hasonfekvő elesett férfin. A baloldali lovas mögött harcos áll sisakban, páncélban, pajzsral és lándzsával, a jobboldali mögött khitonban és hosszú köpenyben nő, jobbát üdvözlő mozdulattal emeli homlokával egy magasságba. Figyelemre méltó még ennél a sornál, hogy a sor balfele jóval lejjebb csúszott, mint a jobb. Az öntóminta helytelen rajzának hibája.

A 3. sor közepén itt is megtaláljuk a nagy letakart asztalt a rajta lévő tálon fekvő hallal együtt. Az asztal körül szintén három alakot látunk (a baloldalinak a tábla felszínét elpusztító korrozio miatt csak körvonalai láthatók), a középső azonban erősen kiemelkedik a társaságból, nyilvánvalóan nő, jobbjával társaival együtt a tálban lévő hal után nyúl, baljában ellenben valami tárgyat, alakja szerint rhytont tart. Jobbfelől ott találjuk az egymást kézen fogó két ruhátlan ifjút, míg a másik oldalon közvetlenül a kliné mellett elhelyezett fáról lóg alá a kos fejnélküli teteme, melyet az előbbi táblához hasonlóan itt is egy férfi nyúz, míg mögötte rövid tunikába öltözött alak áll, feje helyén kosfejjel. A 4. sorban balról jobbra hallal (?) megrakott háromlábú asztalt, ülő oroszlánt, hatalmas vázát (krátért), tekerőző kígyót és kakast látunk.

Mindkét táblánk a *dunavidéki lovasistenségek* emlékei közé, azoknak egyik sajátosságaiknál fogva könnyen megkülönböztethető csoportjába tartozik. Ezt a csoportot D. Tudor pannoniainak nevezi.⁵ Ezeket az emlékeket jellemzi, hogy képanyagukat vízszintes sorokban helyezik el, a jeleneteket összefüggően és világosan tagolják, rendszerint korong- vagy négyszögalakúak és utóbbi esetben képeiket oszlopok által tartott ív alatt mutatják be. Ennek az emlékcsoportnak életét Tudor körülbelül egy évszázadnyira teszi, Septimius Severustól Nagy Constantinusig.⁶ Egyik táblánk sem áll magában ez emlékcsoportban, mindegyiknek megtaláljuk a megfelelőit a különböző gyűjteményekben. Az 1. számú emléknek párjait Sirmiumból a Zágrábi Múzeumban, Mitrovicáról a M. Nemzeti Múzeumban, Halapicről a Sarajevói Múzeumban, ismeretlen helyről az Erdélyi Nemzeti Múzeumban és egy Pannóniából, közelebbről nem ismert helyről származó töredékes példányban ismét a M. Nemzeti Múzeumban találjuk.⁷ A 2. számú táblácskánk párjait pedig Bassianáról a Zágrábi Múzeumban, Sisciából a bécsi Kunsthistorisches Museumban, Dunapenteléről a M. Nemzeti Múzeumban, a somogy megyei Magyaregresről a Kaposvári

⁵ Tudor, id. m. 210. l.

⁶ Tudor, id. m. 210–211. l.

⁷ Minthogy Tudor a meglévő és ismeretes példányok felsorolását a teljes irodalommal együtt adja, így tehát az általunk idézett példányoknak csupán a Tudor id. m.-ban lévő számait adjuk, ahol az érdeklődő a további irodalmi adatokat megtalálhatja. Tehát Tudor, id. m. Mon. 71, 72, 74, 75, 73.

Múzeumban, ismeretlen lelőhelyről a Pécs-Baranyamegyei Múzeumban, Singidunumból a Belgrádi Múzeumban és Dalmáciából a Sarajevói Múzeumban találjuk.⁸ Második táblánknak különösen a dunapentelei emlékekkel feltűnőek az egyezései méretben,⁹ képelesztásban és abban, amire már a leírásban felhívtam a figyelmet, az ábrázolás második sorának bal fele jóval lejjebb esik ugyanazon sor jobb felénél, ami nyilván az öntőminta eredeti hibájának következménye. A fent felsorolt példányoknak ezt a szoros hasonlóságát már Hampel annak tulajdonította, hogy azok közös öntőmintáról készültek.¹⁰ Ezt a véleményt a magunk részéről még megerősítjük azzal, hogy ezeknek az ólomkorongoknak valahol ott kellett készülniök, ahol a fémöntés már amúgyis bevezetett iparág volt, ahol annak hozzáértő munkásai voltak. Minthogy az előkerült ólomtáblácskák és korongok túlnyomó részben Pannóniában és Illyricumban kerültek elő, a készítés helyét is ott kell keresnünk. Talán nem tévedünk, ha feltételesen megkockáztatjuk azt a véleményünket, hogy ezeket Sirmiumban vagy Sisciában készíthették nagyobb számban és onnan kerültek el szerte Pannóniában, hiszen a segédcsapatok s talán a légiók katonái között ezeknek árusítása és terjesztése bizonyára az üzem részére is kifizetődő dolog volt.¹¹ Hogy ezekben az ólomtáblácskákban és korongokban tulajdonképpen bajtól védő varázseszközöket, amuletteket kell látnunk, az majdnem bizonyosra vehető;¹² és lehettek, ami az előbbi hivatásuknak egyáltalában nem mond ellene, a misztériumokban való beavatottságnak hivatalos jelvényei, melyeket a kultusz-közösségek vezetősége, papsága adott ki az igényjogosultaknak. Nagy baj, hogy alig egy-két ilyen emlékünknélől körülményeiről van hiteles adatunk, s így nem vonhatunk le azokból biztos következtetéseket. Azt hiszem azonban, hogy ezeknek a tábláknak és korongok-

⁸ Tudor, id. m. Mon. 86., 87., 88., 89., 90., 91., 92.

⁹ Lásd Hampel, Lovas intenzégek dunavidéki antik emlékeken. Archaeologiai Értesítő XXIII. (1903) 343. l. 43. kép. Méretei, akár a mi táblánké 9,4, 8 cm.

¹⁰ Hampel, id. m. 345. l. 45. számmal.

¹¹ Bár, mint mondtam, ezeknek az emlékeknek nem mindegyike származik hitelesen megállapított lelőhelyről, mégis, ha az emlékek lelőhelystatistikáját áttekintjük, látjuk, hogy a legtöbb lelőhely egyúttal tábor is volt. Ezt látjuk a mi általunk itt közölt két táblánál is. Kiskőszeg római nevén Ad militare régi római tábor, melynek területén a Coh. II. Asturum (a Kr. u. II. sz. elejéről), a Legio VI. Herculia (a III. sz. végén), az Equites Florianenses (a IV. században a Notitia Dignitatum adata szerint) és azonfelül a bélyeges téglák adatai szerint a Legio II. Adiutrix és a Cohors VII. Breucorum osztagai is állomásozhattak hosszabb vagy rövidebb ideig.

Dunaszekeső, római nevén Lugio (Florentia) szintén római táborhely, melynek helyőrségéből az Ala Hispanorum I. (az I. sz. vége felé), a Cohors VII. Breucorum (a II.—III. század folyamán), a Legio II. Ad. osztaga (a IV. század folyamán) és az Ala Palmatarum Sagittariorum (a II.—IV. sz.-ban) neveit ismerjük. Vannak tehát e két helyiség megszálló csapatai között a Balkánról és Illyricumból való csapatok, melyek között e kultusz hívei bő számmal akadhattak. — (A fenti két hely megszálló csapataira vonatkozó adatokat dr. Szilágyi János úrnak, az Aquincumi Múzeum vezetőjének köszönhetem.)

¹² V. ö. Tudor, id. m. pag. 204. és Cumont, Revue archéologique, 1938. II. p. 69. — Már anyaguk is — ólom — mágikus erejű. D. Tudor, id. m. pag. 203.

nak is olyan szerepük lehetett, mint az általam közzétett nagyszámú oroszlán- és egyéb állatalakkal díszített kulcsnak, melyek nyilván egy más kultusz körében lehettek a beavatottságnak, egyazon kultusz-közösséghez való tartozásnak hivatalosan elismert, tudniillik az illető kultuszhoz tartozók előtt hivatalosnak tartott ismertető jelei, igazolványai.¹³ De amíg ott az állat feje csaknem mindig át van a szájánál vagy a száj körül fúrva, addig az általam ismert ólomkorongok közül egyedül a Tolna vármegyéből származó túskepusztai ólomtáblácskán találunk olyan átfúrásokat, amelyek alkalmassá tették azt a felfűzésre és hordásra.¹⁴ De talán nem is kellett azt a mystéseknek előírászerűen maguknál hordaniok. Itt kell megjegyeznünk, hogy a kultusz körébe tartozó nagyszámú, márványból vagy kőből faragott és kisméretű emlékeket inkább fogadalmi emlékeknek tekinthetjük, melyeket a kultusz hívei állítottak isteneiknek. Talán ezért is van, hogy ezeknek képképe több eltérést mutat az ólomkorongok és táblákétól, egyszerűbb, sokszor csak a két lovasra és a közöttük álló istenasszonyra szorítkozik, akiknek képét többször csak még néhány misztikus tárgynak és állatnak képe egészíti ki. De ha több sorra tagozódik az ábrázolás, és gazdagabb is, ritkán találjuk meg bennök ólomkorongjainknak és táblácskáinknak áttekinthető, csaknem logikus ábrázolási rendjét.¹⁵ Legyen szabad egyúttal itt rámutatnom arra, hogy ezeknek a kőből faragott lovasistenség-emlékeknek mennyire egyező és egyöntetű a stílusuk, bárhol is kerültek elő. Ha csak azt föl nem tételezzük, hogy ezeket az emlékeket egy helyütt gyártották és onnan szállították szét Dáciától Rómáig mostani lelőhelyeikre, amire biztos választ kövizsgálat hiányában nem mondhatunk, mégis föltűnő ez a nagy stílushasonlóság. Azt hiszem — feltéve, hogy ez emlékek különböző helyekről származnak — ez nem pusztán annak tulajdonítható, hogy ezek a kőemlékek aránylag kisméretűek (a 20—25 cm-es már nagynak számít közöttük), és hogy készítőik nyilván még a provinciákban sem tartoztak céhüknek jó mesterei közé, hanem annak is, hogy ez a faragási mód kultusz-maniem volt: *hasonló ábrázolásokat kellett ezekre a kövekre vésní hasonló módon.* Talán nem járok messze az igazságtól, ha a mai szentképek, de főként ikonok készítésénél szemmeláthatóan jelentkező szín- és stílusbeli egyöntetűsége utalok ezekkel kapcsolatban. Mindenesetre a lovasistenségek kőből faragott emlékeinél letagadhatatlan a közös téma

¹³ L. *Oroszlán*: Állatalakos kulcsnyelek Pannoniában. Dolgozatok a M. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Régiség-tudományi Intézetéből. XV. (1929), 115—132. és olasz fordításban: Impugnatura di chiave con animali, in Pannonia. Ugyanott, XVI. (1940), 100—117. l.

¹⁴ L. *Hampe*, id. m. az Arch. Ért. XXIII. (1903) 348. l. 51. képpel.

¹⁵ L. *Kazarow*: Ein neues Denkmal zum Kult der donauländischen Reiter. Anzeiger (1940) S. 30. — A Tudor által közölt 130 emlékből a fele (65) kőből, főleg márványból készült és ezeknek legnagyobb része Dáciából és Moesiából származik: 48 darab ólomból való és túlnyomó részben Pannoniában és Illyricumban került napvilágra. Lelőhely szerint 48-at Pannoniában, 22-öt Dáciában, 22-öt Moesiában találtak. A többi Thraciából, Dalmáciából, Itáliából és ismeretlen helyről származik. *S. Tudor*, id. m. l. pag. 198.

mellett a közös stílus, amely egészen idegen pl. a Pannoniában szokásos kőfaragás stílusától; bennök félreérthetetlenül jelentkezik bizonyos keleti íz, amelyhez legközelebb kétségtelenül a moesiai és dáciai provinciális kőfaragás emlékei vannak. Talán lesz alkalmam legközelebb erről bővebben is beszélni.

Két emlékünkhöz tehát a Kr. u. III. századból származik, képanyagában újat nem hoz, csatlakozik a lovasistenségeknek ezeken az emlékeken kialakult és szigorúan megmerevedett ikonográfiájához. Éppen ezért belőlük új adatot a kultusz és a hozzátartozó miszteriumok magyarázatához nem nyertünk.¹⁶ Annyi bizonyosnak látszik, hogy az ábrázolás felső két sora az Égre, azaz a kultuszban és a miszteriumokban helyet kapott istenekre vonatkozik, míg a két alsó inkább a hívők beavatási szertartásainak fázisait és a kultusz mágikus eszközeit és szimbolikus állatait mutatja be. A kép felső sorában jelentkező Sol-ábrázolás jóformán minden keleti kultuszban megjelenik, ha nem is ennyire hangsúlyozottan.¹⁷ A két lovas a közöttük álló istennővel és a lovak lába alatt fekvő emberi alakkal és hallal félreérthetetlenül magánhordja egy szinkretisztikus miszterium-vallás minden jellemző vonását. A lovasokban nyilván a thrák lovas és triumfáló császár képmotívuma

¹⁶ Nem kívánunk ez alkalommal foglalkozni az emlékeknek magyarázataival és a kultusz jellegének megállapításával, melynek nagy és részletes irodalma van. (Magyar részről *Hampel József* az emlékek első összegyűjtésével és a jelenetek olykor igen találó magyarázásával, *Buday Árpád* pedig az egész kultuszra vonatkozó újabb emlékgyűjtéssel, valamint a vallás lényegére vonatkozó magyarázataival szerzett érdemeiket.) Tudor idézett munkájában különben az összes véleményeket összegyűjtötte és közölte, akár az egész kultusz lényegére, akár egyes képtípusok magyarázatára vonatkoznak azok. Az érdeklődőket tehát ideutasítjuk. (L. *Tudor*, id. m. pag. 205 sqq.) Ezekhez lásd még *Kazarow* megjegyzését, id. m. Anzeiger (1940), S. 27 ff. Ezekből látniuk, hogy az általa publikált bronztáblában látja ennek a kultusznak első megjelenését, melyet *Rostovtzeff* a Kr. u. I. századra tesz. (Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich. I. S. 346.) Ezen a lovas még csak egyedül jelenik meg, a szimbolikus jelek körülötte elszórva vannak a táblán ábrázolva. Kazarow ennek alapján és hogy az emlékek jelentékeny száma származik Moesiából, közöttük az egyetlen agyagmodell is, mely ilyen reliefek készítésére szolgált, azt következteti, hogy: „sind wir berechtigt, die bildliche Ausgestaltung unseres Kultes in Moesien zu suchen, wo auch die Verehrung des thrakischen Heros sehr lebhaft war.“ Helyesen jegyzi meg, hogy a lényegében szinkretisztikus kultusz ehhez a feltevéshez semminemű támpontot nem ad, amint Tudor feltevéséhez sem, aki azt Dáciából akarja származtatni. Idézi *Rostovtzeff* véleményét, aki a dunavidéki lovasistenségek emlékeit összeköttesbe hozza Kr. e. IV–III. sz.-ból származó déloroszországi emlékekkel, amelyekben először jelenik meg a lovasisten egy istennővel összekapcsolva. Cumont viszont újabban annak a véleményének adott kifejezést, hogy tábláskánk semmiféle határozott kultusszal nincsenek összefüggésben, egyszerűen bajtól óvó eszközök, varázstáblák (Revue arch. 1938. II. 69.).

¹⁷ A kultuszban szereplő istenek, személyek, állatok, tárgyak jelentőségére és magyarázatára lásd Tudor idézett munkájában a tudósok különböző véleményeit, melyeket híven közöl. Lásd továbbá *F. Saxl*: Mithras, Typengeschichtliche Untersuchungen, Berlin, 1931. című munkájában a kultuszunkban előforduló istenségekre és különféle misztikus szerepet betöltő emberekre, állatokra és személyekre vonatkozó megállapításait.

egyesül a Dioskurok és Kabirok misztikus lényével és az istennő egyképpen lehet Magna Mater, Terra Mater, Helena, Epona, Anaitis, Atargatis vagy más istennő is, vagy talán inkább mindezen istenség lényéből valami, melyet ennek a vallásnak kitalálói és terjesztői előtünk ismeretlen módon gyúrtak új istenalakká össze. A baloldali lovas mögött álló harcosban sokan Marsot látják; ez az alak tehát a római katonai istenség kultuszát képviselné ebben a misztériumvallásban; a jobboldali lovas mögött ábrázolt nőben viszont Nemesist látják, akinek szerepe azokban a provinciákban, ahol a lovasistenségek tisztelete el volt terjedve, az emlékekből következőleg igen jelentős lehetett. A harmadik sor középső lakomajelenete aligha lehet más, mint a boldog mystések lakomázása a beavató szertartások elvégzése után. A beavatottak az isten vagy az istennő jelenlétében ülnek a hallal, vagy ritkán libával vagy galambbal (?) megrakott asztal körül.¹⁸ Erre utalna a jobboldali két, egyes esetben három ruhátlan ifjúnak az asztal felé való közeledése, amely tehát nem volna egyéb, mint a beavatási szertartásokat szerencsésen kiállott mystésnek a mystagogos által való bevezetése a felterített lakomához.¹⁹ A baloldali jelenet viszont, amelyben a fáról lecsüngő kos tetemét nyúzza egy alak, egy másik pedig mellette áll kos-maszkkal a fején, nyilván a beavató szertartásoknak egy szakaszát jelentik. A fejetlen kos alatt helyenként látható vödörszerű edény a kifolyó vér felfogására való, melyre valószínűen a beavatási szertartások folyamán volt szükség.²⁰ A negyedik sor állatai és tárgyai a misztériummal összefüggő és abban szerepet játszó kozmikus jelenségeknek megtestesítői és kifejezői. (Oroszlán = tűz, kígyó = föld, kráter = víz, stb.)²¹

Ha emlékünkebe idézzük a Pannoniában szerepet játszó keleti misztériumvallásoknak és szinkretisztikus kultuszoknak emlékeit, látjuk, hogy ezekben mennyi közös jelenet, azonos állat és tárgy szerepel.

¹⁸ A dunavidéki lovasistenségek emlékein a szent lakoma asztalán általában halat látunk. Ennek az állatnak állandó jelenléte adott alkalmat, hogy az álló, és valószínűleg a lakomán főhelyen, közepén ülő istennőben a kisázsiai Atargatist lássák, akinek kultuszában a hal nagy szerepet játszott. (V. ö. Tudor id. m. pag. 214 sqq.: l. még Dötger, IXΘΙΣ, passim.) A szekszárdi múzeum Ócsényből való töredékes tábláján viszont a tálban szárnyast, valószínűleg libát, esetleg galambot látunk, míg a sültet Hampel szerint levélkoszorú, szerintünk kis halakból álló körítés veszi körül. (Hampel, id. m. Arch. Ért. XXIII, 1903. 351. l. 55. szám képpel.) A Kazarow-emlékkönyv számára írott dolgozatomban egy rejtélyes, de mindenesetre valamelyik kultuszhoz tartozó nagy alakú dombormű töredékét tettem közzé, hol hatalmas tripuson elhelyezett tálon ismét sült libát látunk.

¹⁹ V. ö. Sabazios kultuszának ismeretes Vibia freskójával, hol Vibiát a mi ólomkorongjainknak lakoma-képéhez hasonlóan vezeti „angelus bonus”-a a hosszú klinéhez, mely mögött már a többi beavatott ül. L. Cumont: Les religions orientales dans le paganisme romain. Paris, 1929. pag. 61. fig. 3. L. még a következőkben idézendő konjicai reliefet.

²⁰ A Mithras-vallásban is nagy szerepet játszott a vérrel való behintés. Lásd továbbá a Magna Mater taureboliájáról szóló leírást. Cumont, id. m. pag. 63. not. 65.

²¹ V. ö. Tudor, id. m. a megfelelő címszavak alatt passim.

Ezeknek a tárgyaknak és állatoknak misztikus jelentése ugyanis már jóval előbb belerögződött az antik világ embereinek tudatába; valószínű, hogy az elemeket, melyek minden misztériumvallásban szükségképpen szerepet játszottak, nyilván minden kultusz a köztudatban már jól ismert népszerű „egyezményes jellel” iparkodott kifejezni. Ezért van, hogy tárgyak és állatok többféle kultuszban is szerepet játszanak. Bika szerepel a Mithras-vallásban, a Dolichenus-kultuszban. Kos szerepel Juppiter Sabazios kultuszában, a dunavidéki lovasistenségek emlékein és még előbb a Kabirok kultuszában. Oroszlánt látunk a Mithras-vallásban, a dunavidéki lovasistenségek kultuszának emlékein, a Magna Mater kultuszában. A kígyó csaknem minden misztériumvallásnak és kultusznak szereplője. És folytathatnók hosszan még ezt a csak felületes felsorolást.²² Mindenesetre hiányossága az antik misztériumvallásokra vonatkozó kutatásoknak, hogy nem állították még teljesen össze az emlékeken szereplő jelenetek, állatok, tárgyak képanyagát. Saxlnak idevágó kísérletét egyelőre nem folytatták. Már pedig mindaddig, míg ez a munka tökéletesen elvégezve nincsen, míg a misztériumvallások ikonografiája el nem készül, alig lehet az elválasztó vonalat az egyes kultuszok képanyaga között megvonni. Igaz, hogy itt nehézségeket okoz majd e kultuszoknak és emlékeiknek időbeli egybeesése, ami az egyes képmotívumok átvételének, kultuszról kultuszba vándorlásának és időpontjának megállapítását teszi számunkra szinte lehetetlenné. Így például a szent lakomának eddig legtöbb példáját a dunavidéki lovasistenek, a thrák lovashős és a Sabazios kultusz emlékeiről²³ ismerjük. A Mithras-kultuszban a típus majdnem teljesen ismeretlen, tudomásom szerint mindössze két ízben fordul elő, a trieri csészén és a sarajevói múzeumban őrzött konjicai domborművön.²⁴ Az elsón a felül ábrázolt lakoma alatt fekvő oroszlánt, kígyótól körülfont kantharost, oldalt hollót és kakast látunk, melyek a lovasistenségek kultuszának képkészletéhez tartoznak a holló kivételével; a konjicai reliefen a beavatottak vesznek részt (ketten) a szent lakomán, kínén fekvve, mely előtt meg rakott tripus áll, balra oroszlán, jobbra kosfej. Balról két alak jön, az egyik hollófejjel, a másik perzsa ruhában, kezében rhytont tartva, jobbról oroszlánmaszkat hordó alak és mellette katonaruhába öltözött férfi közeledik. A magyarázat szerint a Mithras-vallás négy beavatottja közeledik a beavatás pillanatát most élvező mystések felé: a corvus, a persés, a miles és a leo. Éppen ez az ábrázolás ad alapot annak a mások által is vallott nézetemnek, hogy az emlékeink harmadik sorában látható három alakkal ábrázolt lakomajelenetben szintén a beavatottak

²² V. ö. Saxl: „Mithras“-ában a megfelelő címszavak alatt passim összeállított véleményeket ezeknek az állatoknak és tárgyaknak jelentőségére vonatkozólag.

²³ A thrák lovas hős emlékein előforduló lakoma ábrázolásokat összeállítja és magyarázza Dobrovits Aladár sajtó alatt lévő és a thrák lovas hősről szóló tanulmányában. A Sabazios-kultusz lakomájára l. fentebbi -19. számú jegyzetet.

²⁴ A trieri csésze képét l. Trierer Heimatbuch S. 332. és Saxl, id. m. S. 20, Abb. 61. — A konjicai reliefre l. Cumont id. m. pag. 140. pl. XIII. 2.

szent lakomáját lássam. Bizonyos azonban, hogy ezt a jelenetet a Mithras kultusz máshonnan, talán éppen a lovasistenségek kultuszának képanyagából merítette.

Tehát nagyon fontosnak és nélkülözhetetlennek kell tartanunk az antik misztériumvallások és kultuszok képanyagának teljes összegyűjtését és kiadását. Csakis a teljes misztikus ikonografia alapján tudjuk majd az egyes vallásokat elhatároló különbségeket és összekapcsoló fonalakat megállapítani, annál is inkább, mert az antik vallástörténet anyagához mindig újabb és újabb emlékek csatlakoznak, melyek az osztályozást és rendbeszedést sürgősen követelik. Addig is minden emléknek gyűjtése és sürgős közzététele kötelességünk. Ezért adjuk közre e két új emléket is, hogy általuk is teljesebbé tegyük a dunavidéki lovasistenségek pannóniai kultuszának teljes felderítésére és magyarázatára szolgáló emlékonyagot.

Dr. Oroszlán Zoltán.